1863-1864 m. sukilimas ir atmintinos vietos Biržų krašte

Lenkijoje sukilimas prasidėjo 1863 m. sausio 22 d. ir kartais yra vadinamas Sausio sukilimu. Lietuvoje sukilimas prasidėjo 1863 m. vasario 1 d., kai Lietuvos provincijos komitetas pasiskelbė įvedąs savo valdžią ir taip palaikė Lenkijoje jau prasidėjusią kovą prieš carinę Rusiją.

Apie 2500 sukilėlių sutelkęs Zigmantas Sierakauskas balandžio 7 d. paskelbtas Lietuvos sukilėlių vyriausiuoju vadu. Balandžio 21 d. jo vadovaujamas būrys Raguvos miškuose laimėjęs Genėtinių mūšį, privertė trauktis Rusijos imperijos karius. Vėliau Z. Sierakausko sukilėliai patraukė Biržų link, siekdami išplėsti sukilimą Lietuvoje ir Kurše.

Z. Sierakauskas, iš pasiųsto į žvalgybą K. Maleckio sužinojęs apie stambių carinės kariuomenės dalinių artėjimą, su sukilėlių daliniais gegužės 3 d. iššygiavo Svėdasų link. Svėdasuose sukilėliai, paskirstyti į 3 žygio kolonas, ėję skirtingais keliais, turėjo susitikti Biržų girioje prie Medeikių. B. Koliškos kolona (du batalionai ir raitelių vienas dalinys) žygiavo per Kupiškį. Z. Sierakausko kolona (4 batalionai ir raitelių dalinys) žygiavo per Salas, Skapiškį, Pandėlį, Panemunį ir Papilį. A. Mackevičiaus kolona (2 batalionai ir raitelių dalinys) nuo Salų per Kamajus pasuko Rokiškio link. Žygio metu prie kolonų jungėsi smulkūs sukilėlių būriai.

Rusijos kariuomenės pulkininko Ganeckio dalinys, pakeliui papildytas, turėjo penkias kuopas pėstininkų, 1,5 eskadrono ulonų bei keliasdešimt kazokų. Ganeckis, gegužės 4 d. Anykščiuose sužinojęs, kad sukilėliai pasitraukė, pasiuntė juos vytis majorą Merliną su 1,5 kuopos pėstininkų ir 70 kazokų.

Gegužės 7 d Merlino kazokai ir pėstininkai susidūrė su sukilėliais. Merlinas, išsigandęs apsupimo, pasitraukė. Rusai neteko 65 nukautų ir 76 sužeistų karių. Merlinas kovėsi su spėjusiais susijungti B. Koliškos ir Z. Sierakausko 7 batalionais ir 2 raitelių daliniais. Žymią sukilėlių pergalę rodo ir tai, jog B. Koliška norėjo persekioti bėgantį priešą, bet nesutiko Z. Sierakauskas. Po kautynių sukilėliai pasitraukė ir tarp Latvelių ir Pagervėlės kaimų nakvojo. Jie padarė didelę klaidą: neorganizavo priešo žvalgybos.

Tuo metu Ganeckis su 5 kuopomis pėstininkų ir eskadronu raitelių susijungė Medeikiuose su Merlinu. Gegužės 8 d. Ganeckio žvalgyba rado sukilėlių nakvynės vietą ir nustatė, kad šie iš jos pasitraukė Gudiškio link. Nieko nelaukdami, juos puolė. Sukilėliai, lūkuriavę A. Mackevičiaus kolonos, puolimo nesitikėjo. Pasirodžiusius rusų dalinius palaikė vakarykščiais ir todėl drąsiai stojo į kovą.

Taip prasidėjo tragiškos gegužės 8 d. kautynės prie Gudiškio. Sukilėlių pozicija buvo nepatogi, pamiškėje kairysis sparnas rėmėsi į Gudiškio kaimo vienkiemį ir buvo lengvai apeinamas. Tik 300 sukilėlių iš 1500 turėjo geresnius šaunamuosius ginklus. Kiti – ginkluoti dalgiais, durtuvais. Juos puolė žymiai gausesnis, turintis modernią ginkluotę carinės armijos dalinys. Bandę atakuoti priešą, „dalgininkai“ masiškai krito nuo kulkų, neatlaikė kontratakos ir buvo priversti pasitraukti. Po dvi valandas trukusių atkaklių kautynių, apeiti iš kairiojo sparno ir suskilę į dvi grupes, pasitraukė. Viena grupė traukėsi Papilio link, o kita, bandžiusi grįžti į kovos lauką, buvo išsklaidyta. Žuvo apie 200 sukilėlių, dar daugiau buvo sužeistų.

Gegužės 9 d. generolo majoro Ganeckio daliniai aktyviai ieškojo A. Mackevičiaus vadovaujamos sukilėlių kolonos. Jos buvimo vietą išdavė Biržų valsčiaus valstiečiai Petras Macys, Adomas Gasiūnas, Mataušas Marinskas ir Petras Kutra. Tą pačią dieną sužeisto Z. Sierakausko (kuris trumpą prieglobstį rado Skrebiškio dvare) ir B. Koliškos dalinių gurguolė su sužeistaisiais per Biržų girią traukėsi Papilio link.

Rusijos okupacinė armija ginkluotą pasipriešinimą galutinai numalšino 1864 m. rudenį. Sukilimo metu Lietuvoje įvyko 321 mūšis su okupacine Rusijos kariuomene. Iš viso caro kariuomenės Vilniaus karinėje apygardoje buvo apie 145 000 karių, 60 kazokų šimtinių, dalis jų malšino sukilimą. Jėgų santykis mūšių metu dažnai būdavo 1:10 (ar net 20) Rusijos naudai.

Sukilimo metu okupacinė Rusijos vyriausybė nuteisė mirties bausme, katorga ar ištrėmė 21 712 žmonių.

2017 m. pradžioje Vilniaus Gedimino kalne atsitiktinai buvo rasti 20-ties asmenų palaikai, kuriuos ekspertai identifikavo ir priskyrė sukilimo dalyviams, nužudytiems Vilniaus Lukiškių aikštėje. Tarp nužudytųjų buvo ir Konstantinas Kalinauskas bei Zigmantas Sierakauskas.

Didžiausias 1863 m. sukilimo Biržų mūšis įvyko 1863 m. gegužės 5-7 dienomis Biržų girios pakraštyje prie Medeikių, Gudiškio, Šniurkiškių.

Gegužės 7 d. priešakinius B. Koliškos būrius prie Medeikių puolė Rusijos imperijos kariuomenės majoro Merlino dalinys, bet Z. Sierakausko batalionams suskubus pagalbon, po 2 val. kautynių sumušti atsitraukė.

Naktį iš gegužės 7-osios į 8-ąją, sukilėlius puolė pagrindinės gen. I. Ganeckio pajėgos (apie 3000 kareivių). Prie Gudiškio kaimo įvyko lemiamos kautynės, kurias sukilėliai pralaimėjo, rusai taip pat turėjo didelių nuostolių. Z. Sierakauskas ir B. Koliška pateko nelaisvėn. Pavėluotai atvykę Antano Mackevičiaus daliniai išgelbėjo apie 400 sukilėlių, surinko išsiblaškiusius vyrus. Dabar šioje vietoje ant betoninio postamento stovi ąžuolinis stogastulpis su kaltiniu ornamentuotu kryžiumi.

Šalia mūšio vietą žyminčio stogastulpio yra sukilėlių kapas, kurio vietą žymi ant keturkampio sampilo pastatytas betoninis paminklas. Pagal kai kuriuos šaltinius šioje vietoje žuvo ir buvo palaidota apie 200 sukilėlių.

Sukilėlių kapas Anglių kalne – jame palaidota dalis iš maždaug 200 žuvusių sukilėlių, kiti palaidoti Gudiškio k. sukilėlių kape.

Skrebiškių dvaro rūmai

Nuo 1841 metų dvarą valdė Antanas Komorovskis Kaip buvo kalbama, būtent su grafo žmona yra susijusi nelabai graži istorija, išskirianti šį dvarą iš daugelio kitų.

Skrebiškio dvare (1863 m.) po kautynių ties Medeikių ir Latvelių kaimais su caro kariuomene slapstėsi į nugarą sužeistas vienas iš sukilimo vadų Z. Sierakauskas. Jį bendražygiai sukilėliai paslėpė Skrebiškio dvaro palivarke, tačiau jį caro valdžiai išdavė įbauginta grafienė Komorovska.

Sunkiai sužeistas Z. Sierakauskas buvo skubiai išgabentas į Vilnių ir įkalintas Šv. Jokūbo ligoninės kariniame skyriuje. Caro gubernatoriaus Michailo Muravjovo, praminto „Koriku“, nurodymu Z. Sierakauskui padaryta operacija – iš kryžkaulio išimtos skeveldros. Buvo ketinimų organizuoti Z. Sierakausko pabėgimą. Sužinojęs apie tai, M. Muravjovas jį perkėlė į viršutinį aukštą, o palatoje ir laiptinėje pastatė po 6 kareivius. Nors ir sunkios būklės, sukilimo vadas buvo nuolat klausinėjamas ir tardomas.

Kitą dieną prie jo lovos susirinko Karo lauko teismas ir nusprendė sušaudyti Z. Sierakauską. M. Muravjovas nuosprendį skubiai patvirtino dar prirašydamas: „Užuot sušaudžius – pakarti.“ Paskelbus nuosprendį, kūdikio besilaukiančiai Z. Sierakausko žmonai Apolonijai buvo duotas ketvirtis valandos atsisveikinti su vyru. Egzekucija įvykdyta viešai birželio 27 dieną, šeštadienį, 10 valandą ryto Lukiškių priemiesčio turgaus aikštėje (Vilniuje).

Pagerbti 1863-1864 m. sukilimo dalyvių ir aplankyti su juo susijusių vietų, kasmet, slaptai atvyksta Baltarusijos opozicinių judėjimų iš Minsko, Gomelio ir kitų miestų aktyvistai, Vilniuje gyvenantys baltarusiai.

